

Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho, 1913. – Ch. 3–4. – S. 59–64.

43. Dr. K. Kulchytskyi. Lykhva i kooperatsiya kredyтова / Dr. K. Kulchytskyi // Ekonomist. Misiachnyk ekonomichno-hospodarskyi. Organ Kraievoho Soiuz revizyinoho / Red. O. Saievych, A. Zhuk. – Lviv: Kraievyy Soiuz revizyinyi. Z drukarni “Dila”, 1913. – Ch. 11–12 – S. 200–203.

44. Dr. K. Levytskyi. Zakon z 10-ho chervnia 1903, V.z. d. 133, pro reviziiu stovaryshen zarobkovykh i hospodarskykh ta ynshykh tovarystv / Dr. K. Levytskyi // Ekonomist. Misiachnyk ekonomichno-hospodarskyi. Organ Kraievoho Soiuz Revizyinoho / Red. O. Saievych, A. Zhuk. – Lviv: Kraievyy Soiuz Revizyinoho. Z drukarni “Dila”, 1904. – Ch. 1. – S. 2–4.

45. Tovarystvo vzaimnoho kredytu “Dnhsterh” v r. 1911. // Ekonomist. Misiachnyk ekonomichno-hospodarskyi. Organ Kraievoho Soiuz Revizyinoho / Red. O. Saievych. – Lviv: Kraievyy Soiuz Revizyinyi. Z drukarni I. Aikhelbergera, 1912. – Ch. 5 i 6. – S. 132–133.

46. Zemelnyi Bank Hipotechnyi v 1912 r. // Ekonomist. Misiachnyk ekonomichno-hospodarskyi. Organ Kraievoho Soiuz revizyinoho u Lvovi. – Lviv: Z drukarni “Dila”, 1913. – Ch. 5. – S. 97–99.

47. Deshcho z zvitov tovarystva vzaimnykh obezpechen vid ohniu “Dnister” u Lvovi za rik 1905 // Ekonomist. Misiachnyk ekonomichno-hospodarskyi, Orhan Kraievoho Soiuz Revizyinoho / Red. O. Saievych. – Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho, 1906. – Ch. 5. – S. 11–12.

48. Z tovarystva “Dnister”. Bilians tovarystva za KhVI rik administratsyinyi // Hospodar i promyslovets. Orhan “Kraievoho soiuz hospodarsko-molocharskoho v Stryiu”. – Stryi, 1909. – Ch. 1. – S. 8.

49. Anketa v spravi obezpechenia khudoby // Hospodarska chasopys. Organ Kraievoho Tovarystva Hospodarskoho “Silskyi Hospodar” / Red. H. Velychko. – Lviv: Z drukarni I. Aikhelbergera. – 1910. – Ch. 19. – S. 1–3.

50. “Dnhsterb” tovarystvo vzaimnykh obezpechen u Lvovi // Hospodar. Chasopys dlia ruskykh khliborobiv. – 1902. – Ch. 3. – S. 48.

51. Z spilkovoho rukhu v Halychyni // Samopomich. – Lviv, 1909. – Ch. 3. – S. 4–6.

52. Z Zemelnogo Banku Hipotechnoho // Samopomich. – Lviv, 1910. – Ch. 6. – S. 6.

53. Nashi tovarystva kredytovi // Dilo. – Lviv, 1902. – 27 maia (9 chervnia). – S. 1–2.

54. Spilky systemy Raifaizena v Halychyni // Dilo. – Lviv, 1903. – 20 hrudnia (2 sichnia). – S. 2.

55. “Dnhsterb” v rotsi 1901 // Dhlo. – Lviv, 1902. – Ch. 88. 16 liutoho (1 marta). – S. 2.

56. Zvit Dyrektsiyi Spilky Vzaimnoho kredyta “Lemkivskyi Bank” stovaryshenia zarobkovoho z обмеженою porukoiu v Novim Sanchy z diialnosti i rakhunkiv za rik 1903 – 1909. – Novyy Sanch: Z drukarni tov-va “Ruskoj Rady” v Chernivtsiakh, 1905. – 68 s.

57. Zvit z diialnosti “Mishchanskoho Soiuz Kredytovoho” stovaryshenia zareiestrovanoho z обмеженою porukoiu u Lvovi za V rik dilovyy 1911. – Lviv: “Zahalna Drukarnia”, 1912. – 13 s.

58. Zvit, zamknenie rakhunkiv i bilians Kraievoho Soiuz Kredytovoho, stovaryshenia zareiestrovanoho z обмеженою porukoiu u Lvovi, za dvanaitsiaty rik administratsyinyi 1910. – Lviv, 1911. – 12 s.

59. Almanakh Stanislavivskoi zemli. T. I. Niu-Iork. – Toronto. – Miunkhen. 1975.

60. Berezhanska zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. – Niu-Iork, Paryzh, Sidnei, Toronto: vyd. NTSh, 1970. – 877 s.

Gavlich I., Ph.D., assistant professor of documentation, information activities and Ukrainian Ternopil National Economic (Ukraine, Ternopil), gavlich_ira@ukr.net

The sources study Ukrainian credit cooperation in Eastern Galicia (late nineteenth century - 1914)

On the basis of thorough research documentary archival materials, Ukrainian periodicals, materials and statistical analysis memoirs source base study Ukrainian credit cooperatives in Eastern Galicia (late nineteenth century - 1914). The methodological basis amounted principles of scientific objectivity, historicism, consistency, comprehensiveness, based on the priority of the documents. Use a variety of sources in the study of Ukrainian credit cooperatives to avoid unilateralism and promotes a comprehensive study of the problem.

Keywords: historical sources, Ukrainian periodicals, journals, credit cooperation, Eastern Galicia.

Гавлич І. Б., кандидат історических наук, доцент кафедри документоуедення, інформаційної діяльності та україноуедення, Тернопільський національний економічний університет (Україна, Тернопіль), gavlich_ira@ukr.net

Источниковая база исследования украинской кредитной кооперации в Восточной Галичине (конец XIX в. – 1914 г.)

В статье на основе детального исследования документальных архивных материалов, украинских периодических изданий, материалов статистики и мемуаров проанализированная источниковая база исследования украинской кредитной кооперации в Восточной Галичине (конец XIX в. - 1914 г.). Методологическую основу составили принципы научной объективности, историзма, системности, всесторонности, основанные на приоритете работы с документами. Использование различных источников при исследовании украинской кредитной кооперации позволяет избежать односторонности и способствует всестороннему изучению поставленной проблемы.

Ключевые слова: исторические источники, кредитная кооперация, украинские периодические издания, кредитная кооперация, Восточная Галичина.

* * *

УДК 94(477)“1941/1945”

Мельничук Н. В.

аспірантка кафедри історії та культури України, ДВНЗ “Переяслав–Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди” (Україна, Переяслав–Хмельницький), linochka.n@mail.ru

ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ГОЛОКОСТУ

Аналізується термінологічний апарат, який використовується в сучасній історичній науці для вивчення проблем політики Голокосту, яка проводилася нацистською Німеччиною на окупованих теренах України.

Ключові слова: Голокост, геноцид, євреї, окупаційний режим, нацизм.

Будь-яка галузь науки передбачає наявність усталеного й загальноприйнятого дефініційного апарату. Цей фактор визначає “зрілість” певного наукового напрямку досліджень. Тому, слід розглянути які терміни використовувалися, а подекуди, для наукового осмислення й вивчення тих трагічних для єврейської спільноти подій, використовуються й сьогодні.

Відразу зазначимо, що термінологія теми Голокосту не є інтелектуальним продуктом вітчизняного наукового дискурсу, а увійшла в українську гуманітаристику ззовні, у тому числі й з Ізраїлю. Цьому сприяло й те, що трагічна доля євреїв в роки Другої світової війни радянськими істориками практично не вивчалася, а тому, термінологічний базис вже був підготовлений зарубіжними дослідниками й інтегрувався у вітчизняну науку починаючи з 90-х рр. ХХ ст. практично в готовому вигляді. Окремі поняття цієї теми визначені в довіднику О.Гісема та О.Мартинюка [1]. Але, немало із цих понять усе ще потребують уточнення та доопрацювання науковцями.

Базисною, вихідною дефініцією, яка застосовується практично усіма дослідниками є “геноцид” – цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. Вперше його в 1943 р. вжив американський юрист Р.Лемкін. Після видання його книги “Основное правило в Европе”, термін отримав широкого поширення, а згодом перетворився на юридичне поняття [2, с. 345]. Сам термін, здебільшого для показу

злочинів гітлерівців в окупованій країні широко застосовувався радянськими науковцями.

Термін набув значного поширення як в історичній науці, так і в юридичній практиці. Але, він мав суто інтернаціональне забарвлення і на думку ізраїльських вчених не передавав усього трагізму ситуації, в якій опинився єврейський народ. Тому група ізраїльських, європейських та американських вчених запропонувала до вживання ще кілька термінів: Голокост, Шоа та Катастрофа. Останні два терміни найбільш вживані науковцями Ізраїлю.

Слово Голокост в перекладі із грецької означає всеспалення, принесення жертви Богу шляхом її спалення. Івритський термін Шоа – означає велике лихо, нещастя. В українській науці більш застосовуваним виявився термін Голокост, хоч інколи зустрічаються як геноцид так і Катастрофа. А найбільш часто терміни геноцид та Голокост вживаються як дефініції синонімічного ряду. В окремих монографіях на одній сторінці можна зустріти як означення Голокосту так і Катастрофи [3, с. 34]. Подекуди, при вивченні подій Голодомору 1932–1933 рр. в Україні застосовується й словосполучення – український Голокост. У цілому, цей підхід в гуманітаристиці не вітається.

І.Щупак, пропонує застосовувати поняття “Шоа”, оскільки, з контексту Резолюції Генеральної Асамблеї ООН №60/7 “Пам’ять про Голокост” (1 листопада 2005 р.), де говориться про “Голокост, що призвів до винищення однієї третини євреїв і незліченої кількості представників інших меншин” (тут і далі – переклад автора) впливає, що Голокост був спрямований не тільки проти євреїв, а й проти інших спільнот. Це підтверджується у Посланні з приводу Міжнародного дня пам’яті жертв Голокосту Генерального Секретаря ООН Пан Гі Муна 27 січня 2009 р. Отже, на думку І.Щупака термін “Голокост”, що протягом багатьох років вживався на позначення саме єврейської трагедії, на сьогодні видається не досить чітко визначеним і часто використовується до нацистського геноциду взагалі. Саме тому більш прийнятним поняттям, що характеризує гітлерівську політику і практику винищення євреїв під час Другої світової війни, є термін “Шоа” (з івр. – “катаклізм, катастрофа, зазвичай неочікувана”). Цим поняттям варто користуватись і щодо нацистського “остаточного вирішення єврейського питання” на теренах України; у певному контексті поняття “Голокост” та “Шоа” можна використовувати як синоніми – зазначає дослідник.

Він вважає, що такий підхід засвідчує безпрецедентність цього явища світової історії, адже, вперше в історії найважливішим елементом державної політики великої світової держави – Німеччини – стала політика тотального фізичного винищення цілого народу – євреїв. Антисемітизм (поряд з ідеєю світового панування) став ідеологічним стрижнем гітлерівського режиму навіть попри ту шкоду, якої він завдавав економіці нацистської Німеччини та безздатності її армії [4, с. 403].

Розглядаючи релевантність подій на Волині в 1943 р. та Голокосту, І.Щупак, проаналізувавши позиції зарубіжних вчених виділяє сутнісні характеристики геноциду євреїв. Вони полягали в наступному:

“непрактичний” характер тотального винищення євреїв; наявність потужного державного механізму; безпрецедентність масштабів Голокосту, який був Голокост був важливим елементом світової війни, а вся Європа тою чи іншою мірою стала його ареною [5, с. 126–129].

О.Бежан пояснює чому одночасно із поняттям “Голокост” дослідники часто застосовують означення “геноцид”. Під терміном “геноцид” вона розуміє ряд спланованих акцій, що націлені на використання рис народу, означаючих його своєрідність, то приховане знищення цілої нації за таких умов існування національної політики теж передбачається. З Голокостом також асоціюють і слово “антисемітизм” як різновид національної нетерпимості, ворожого ставлення спочатку до євреїв, а потім і до інших “малих народів” [6, с. 254].

Засвідчимо наявність ще однієї позиції у визначенні поняття “геноцид”, яка належить М.Гону. В сучасній вітчизняній науці широкого розповсюдження набув термін “геноцид”, законодавчо закріплений Конвенцією ООН 9 грудня 1948 р. Її положення сформульовані на основі осмислення масового знищення євреїв Європи в роки Другої світової війни – Голокосту. Згідно статті другої цього документу елементами геноциду є: 1 – убивство членів етнічної, національної, расової чи релігійної групи; 2 – нанесення їх представникам важких тілесних ушкоджень чи розумового розладу; 3 – навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення групи; 4 – заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в їх середовищі; 5 – насильне переміщення дітей з однієї групи в іншу. Названі складові геноциду, як зазначає М.Гон дають підстави стверджувати, що його об’єктом є групи, які вирізняються з-поміж інших спільним походженням (національністю, расою) чи віросповіданням [7, с. 305, 306].

Геноцид – не самоціль, стверджує дослідник. Мотивація дій убивць полягає не в матеріальному збагаченні (хоча нерідко не виключає й цього компоненту), здобутті тих чи інших дивідендів чи преференцій, а зводиться до наміру скоригувати існуючу полікультурність чи конфесійне розмаїття згідно власної уяви про “правильний” світ. Відтак з тими, кого обвинувачують у перешкоджанні його постанню/функціонуванню, пов’язується безпосередня відповідальність за існуючий статус-кво. Ці твердження поєднуються із стереотипом про “перевагу” власної групи над іншими, “месіанство”, винятковість. Расово “чужий”, етнічно чи конфесійно “інший” перетворюється в безпричинно винного, об’єкт, на який спрямовується керована політичними елітами агресія [7, с. 312].

Ф.Левітас та А.Подольський у своїх дисертаційних дослідженнях, які стали першими працями цього кваліфікаційного рівня на пострадянському просторі, застосовували поняття “ендльозунг” та “юденфрай” [8; 9; 10]. Але вони через їх дослівний переклад із німецької мови у сучасній науці не прижилися, і від них сьогодні фактично відмовилися. Під “ендльозунгом” розумілося словосполучення “остаточне розв’язання” або “остаточне вирішення”. До речі, особливої різниці між цими перекладами із німецької немає, і вони

застосовуються як синоніми для зображення нацистської політики щодо євреїв. Так само склалося із поняттям “юденфрай” – “вільний від євреїв”, або як зазначає Ф.Левітас – “чистий від євреїв”. Але нині, ці поняття, в їх німецькому прочитанні застосовуються вкрай рідко. А.Подольський у дисертаційному дослідженні взагалі вживає як поняття “ендльозунг”, “юденфрай”, так і Голокост, Шоа, Катастрофа та “остаточне розв'язання”.

О.Гончаренко, визначивши відмінний від решти населення окупованих територій України правовий і соціальний статус, вважає, що між Голокостом і геноцидом існує суттєва відмінність, яка полягала в тому, що лише євреї знищувались в тотальному вигляді за відсутності будь-яких ознак вчинення ними правопорушень. Тому, на його погляд, поняття Голокост і геноцид не є тотожними. Голокост є окремою складовою більш загального поняття геноцид [11, с. 113, 115].

Н.Сугацька проаналізувавши основний поняттєво-категоріальний апарат, який є загальноприйнятим у сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії Голокосту, констатує, що поширеними є поняття геноцид, Шоа, Катастрофа, Хурбан, Юдеоцид, Аушвіц, “остаточне вирішення єврейського питання”, але найбільш поширеними і зрозумілими для дослідників залишаються поняття геноцид та Голокост [12, с. 405].

Таким чином, в сучасній вітчизняній науці широко використовуються терміни Голокост, Шоа, Катастрофа, геноцид. В останньому випадку до нього додається національна складова. У результаті, – в наукових дослідженнях з'явилося означення “геноцид єврейського народу”. Але, усе ж більшість дослідників використовують ці поняття як синонімічні.

Список використаних джерел

1. Голокост в Україні (1941–1944): словник–довідник / Укр. центр вивчення історії Голокосту; Дім Анни Франк (Амстердам, Нідерланди); авт.–упорядн.: О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Вид. 2–е, випр. і доп. – К.: Сфера, 2007. – 100 с. – (Серія “Українська бібліотека Голокосту”).
2. Розенблат Е. Основные проблемы терминологии темы Холокоста / Е.Розенблат // Одинадцатая Ежегодная международная конференция по иудаике. Часть 1. – М., 2004. – С.335–350.
3. Шитюк М., Сугацька Н. Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько–румунської окупації (1941–1944 рр.) / М.Шитюк, Н.Сугацька. – Миколаїв, 2008. – 154 с.
4. Щупак І. Трагедія євреїв України / І.Щупак // Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси / [ред. рада: В.М.Литвин (голова), Г.В.Боряк, В.М. Даниленко та ін.; відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: О.Г.Аркуша, В.Ф.Верстюк, С.В.Віднянський та ін.]. – К.: Ніка–Центр, 2012. – 592 с.
5. Щупак І. До дискусії щодо характеру Волинської трагедії як геноциду та співставлення її з Голокостом / І.Щупак // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Дніпропетровськ: Інститут “Ткума”, 2013. – Вип.6. – С.125–142.
6. Бежан О.А. Сучасне сприйняття Голокосту: Захід – Схід (огляд літератури) / О.А.Бежан // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: Філологія. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – 2012. – Вип.64. – С.254–260.
7. Гон М. Геноцид: сутність явища та його суб'єкти / М.Гон // ХХ століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково–практичної конференції, Житомир, 22–23 жовтня 2010 р. – Дніпропетровськ: Вид–во Центр “Ткума”, 2011. – С.304–313.
8. Левітас Ф.Л. Євреї України в роки другої світової війни. Автореф. дис... доктора історичних наук. – К., 1997. – 33 с.
9. Левітас Ф. Євреї України в роки другої світової війни

/ Ф.Левітас. – К.: Вірій, 1997. – 272 с.: іл.

10. Подольський А.Ю. Нацистський геноцид щодо євреїв України (1941–1944 рр.): Дис... канд.іст. наук: 07.00.05 / НАН України, Інститут національних відносин і політології. – К., 1996. – 171 с.

11. Гончаренко О.М. Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941–1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького. – К., 2005. – 236 арк.

12. Сугацька Н. До питання термінології проблеми Голокосту та підходів до оцінки цього явища / Н.Сугацька // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип.ХХІ. – С.402–405.

References

1. Holocaust v Ukraini (1941–1944): slovnyk–dovidnyk / Ukr. tsentr vyvchennia istorii Holokostu; Dim Anny Frank (Amsterdam, Niderlandy); avt.–uporiadn.: O.V. Hisem, O.O. Martyniuk. – Vyd. 2–e, vypr. i dop. – K.: Sfera, 2007. – 100 s. – (Seria “Ukrainska biblioteka Holokostu”).
2. Rozenblat E. Osnovnye problemy terminologii temy Holokosta / E.Rozenblat // Odnadcataya Ezhegodnaya mezhdunarodnaya konferentsiya po iudaike. Chast' 1. – M., 2004. – S.335–350.
3. Shytiuk M., Suhatska N. Henotsyd proty yevreiv Pivdennoi Ukrainy v roky nimetsko–rumunskoi okupatsii (1941–1944 rr.) / M.Shytiuk, N.Suhatska. – Mykolaiv, 2008. – 154 s.
4. Shchupak I. Trahedii yevreiv Ukrainy / I.Shchupak // Natsionalne pytannia v Ukraini XX – pochatu XXI st.: istorychni narisy. – K.: Nika–Tsent, 2012. – 592 s.
5. Shchupak I. Do dyskusii shchodo kharakteru Volynskoi trahedii yak henotsydu ta spivstavlennia yii z Holokostom / I.Shchupak // Problemy istorii Holokostu: naukovyi zhurnal. – Dnipropetrovsk: Instytut “Tkuma”, 2013. – Vyp.6. – S.125–142.
6. Bezhan O.A. Suchasne spryiniattia Holokostu: Zakhid – Skhid (ohliad literatury) / O.A.Bezhan // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N.Karazina. Seria: Filolohiia. – Kharkiv: Vydavnytstvo KhNU im. V.N.Karazina. – 2012. – Vyp.64. – S.254–260.
7. Hon M. Henotsyd: sutnist yavyscha ta yoho subiektu / M.Hon // XX stolittia – etnonatsionalnyi vymir ta problemy Holokostu: zbirnyk naukovykh prats za materialamy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, Zhytomyr, 22–23 zhovtnia 2010 r. – Dnipropetrovsk: Vyd–vo Tsent “Tkuma”, 2011. – S.304–313.
8. Levitas F.L. Yevrei Ukrainy v roky druhoi svitovoi viiny. Avtoref. dys... doktora istorychnykh nauk. – K., 1997. – 33 s.
9. Levitas F. Yevrei Ukrainy v roky druhoi svitovoi viiny / F.Levitas. – K.: Vyrii, 1997. – 272 s.: il.
10. Podolskyi A.Iu. Natsyistyskyi henotsyd shchodo yevreiv Ukrainy (1941–1944 rr.): Dys... kand. ist. nauk: 07.00.05 / NAN Ukrainy, Instytut natsionalnykh vidnosyn i politolohii. – K., 1996. – 171 s.
11. Honcharenko O.M. Holokost na terytorii Kyivshchyny: zahalni tendentsii ta rehionalni osoblyvosti (1941–1944 rr.): Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni B.Khmelnytskoho. – K., 2005. – 236 ark.
12. Suhatska N. Do pytannia terminolohii problemy Holokostu ta pidkhodiv do otsinky tsoho yavyscha / N.Suhatska // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. – Zaporizhzhia: Prosvita, 2007. – Vyp.XXI. – S.402–405.

Melnizuk N. V.,
applicantsofthedeptmentofHistoryandCultureofUkraineStateUniversity“
Pereyaslav–
KhmelnitskyStatePedagogicalUniversitynamedHryhoriySkovoroda”
(Ukraine, Pereyaslav–Khmelnizkii), linochka.n@mail.ru

Using the terminology in Ukrainian historiography of the Holocaust

Author of publication analyzes the terminology used in modern historical scholarship to study policy issues of the Holocaust, which was carried out by Nazi Germany in the occupied territory of Ukraine.

Keywords: Holocaust, the genocide of Jews, occupation regime, Nazism.

Мельничук Н. В., аспірантка кафедри історії і культури України, ГВНЗ “Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (Україна, Переяслав–Хмельницький), linochka.n@mail.ru

Использование терминологического аппарата в украинской историографии Холокоста

Анализируется терминологический аппарат, используемый в современной исторической науке для изучения проблем политики Холокоста, которая проводилась нацистской Германией на оккупированных территориях Украины.

Ключевые слова: Холокост, геноцид, евреи, оккупационный режим, нацизм.

* * *

УДК 94(477)“00”

Розовик Д. Ф.

доктор історичних наук, професор кафедри української історії та етнополітики історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), lesya1988@gmail.com;

Розовик О. Д.

кандидат історичних наук, викладач кафедри україністики, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Україна, Київ) lesya1988@gmail.com,

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ СЕЛА ДЕНИСИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

Досліджуються археологічні пам'ятки та скарби, знайдені на території с. Дениси, які збереглися до наших днів. Спираючись на ці артефакти, висувасться обґрунтована аргументація про визначення часу заснування с. Дениси.

Ключові слова: артефакти, кераміка, копійки, ювелірні прикраси.

Питання існування як рухомих, так і нерухомих археологічних пам'яток на території с. Дениси один із авторів цієї статті (Д. Р.) вже розглядав у публікації “Скарби та артефакти с. Дениси на Переяславщині” [1, с. 7–13]. Однак подальші їх пошуки показали, що на самій території с. Дениси, так і на прилеглих до населеного пункту землях, знаходиться багато археологічних знахідок, які відносяться до різних епох існування людської цивілізації. Тут є залишки курганів епохи міді–бронзи, скіфські поховання, земельний вал, який відноситься також до скіфського періоду, з відновленням його окремих ділянок в часи Київської Русі.

Значний інтерес для науковців становлять матеріальні залишки побутово–виробничої та економічної діяльності людей у різні історичні періоди. Саме такі залишки досить часто знаходять жителі села під час проведення різних земельних робіт на своїх присадибних ділянках, на полях, прилеглих до села лугах русла і заток в недалекому минулому широкої, повноводної і судноплавної р. Супій.

Серед цих знахідок найбільше представлені керамічні вироби. За визначенням археологів, вони датуються від епохи міді–бронзи, тобто III–II тисячоліття до н.е. та періодом Київської Русі [2, с. 5–8; 3, с. 7–8, 11–12]. Зазначимо, що якщо багато уламків керамічного посуду жителі села часто знаходять на своїх присадибних ділянках або на полях, під час оранки землі, то на лузі найбільше траплялися цілі непошкоджені горщики, чашки, миски, глечики, грецькі амфори і т.п. під час ручного копання торфу. Тут варто зробити технічне пояснення самому процесу ручного

копання торфу. У науці відомий такий факт, що один сантиметр торфу відкладається близько 10–12 років. Але придатний торф для технічного використання, тобто палива, знаходиться не у поверхневому шарі, а дещо глибше. На практиці це виглядало так: перші 25–30 см. рихлий неспресований природним шляхом торф відкидався у відвал. Саме в цих шарах жителі села (у тому числі один із авторів цієї статті – Д. Р.) найбільше знаходили цей посуд, приблизно на глибині 1,8 – 2 метри від поверхні. А це означало, що цей посуд, з різних причин потрапив на дно річки Супій понад 2 тис. років тому. Так, зокрема, у 1958 р. Сакало Трохим Зінов'євич, копаючи поблизу села на виділеній йому ділянці торф, вкопав декілька грецьких керамічних амфор. Вони лежали поруч на глибині близько 2 м. були чимось закупорені і, за всіма ознаками, у них в минулому знаходилась якась рідина – вино, оливкове масло або зерно. Біля амфор знаходилися рештки вже скам'янілого дерева. Ймовірно, це були залишки човна, який перевернувся з амфорами. Одна з цих амфор довгий час знаходилися на подвір'ї Т. Сакала, а його дружина Параска з цього приводу часто говорила сусідам “Бідний грек, приплив до нас з таких далеких країв і так й не довів свій крам щоб продати, а може і сам потонув разом з своїм човном”.

Цей факт свідчить про те, що вже наприкінці I тисячоліття до нашої ери греки активно вели торгівлю з жителями с. Дениси, біля якого від тих далеких часів включно до початку XX ст. збереглися три великі пристані (дві з них діючі – на Царині і у Березі). Одна з пристаней була біля території села, яке й понині називається Городищем, друга – на Царині, третя – у Березі. Остання була найбільша. Вона знаходилася у великій затоці р. Супій (понад 2 км².) між селами Дениси і Положаї. Ще наприкінці XIX ст. до цієї пристані заходили з Дніпра великі річкові торгові парусні човни і, навіть, пароплави. Але, із–за невідомих природних процесів, рівень води у глибокому і широкому Супої почав різко знижуватися і до 1940–х років його понад кілометрове русло зменшилося до декількох десятків метрів.

Біля Городища також знаходиться великий курган. Він у своїй основі становить близько 200 м., а висотою понад 20 м. Цей курган був насипаний у гирлі річки, яка впадала в Супій (її називали по–різному і найбільше зустрічається назва Дубрівка). Біля цього кургану, на березі двох річок Супою і Дубрівки, а також на Городищі археологи знаходили багато залишків черняхівської культури та часів Київської Русі. За переказами, які передаються в селі Дениси з покоління в покоління, на цьому кургані, який в народі називають Гіркою, ще у XIX ст. стояв маяк і дзвіниця. Вони подавали світлові і звукові сигнали човнам і пароплавам, які пливли по Супою від Дніпра не тільки до Городища (Денис), а й далі – до Яготина і Згурівки.

Курган археологами детально не досліджений. Є й інша версія, що ця археологічна пам'ятка є скіфського періоду. Курган був насипаний як поховальний на суходолі, неподалік гирла р. Дубрівки. Але, внаслідок природної зміни русла як Супою, так і Дубрівки, до кургана поступово підійшли води цих двох річок і тому жителі Денис – Городища – почали використовувати його як зручне місце для маяка, тобто вказівника для